

ПОЗОВ — УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЗАСІБ ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ Й РЕПУТАЦІЇ. ПОНЯТТЯ ПОЗОВУ

Анна Штефан,
*науковий співробітник НДІ інтелектуальної
власності АПрН України*

Законодавчо закріплюючи права і свободи за громадянами і організаціями, держава встановлює механізми їх забезпечення, відповідні юридичні гарантії їх належного здійснення. В системі юридичних гарантій прав та законних інтересів громадян і організацій важлива роль належить цивільно-правовому захисту, завдяки якому досягається відновлення порушених прав, попередження та припинення дій, що порушують або можуть порушити права та законні інтереси осіб.

В цивільному судочинстві у справах позовного провадження право на захист трансформоване у право на позов, тобто право на діяльність суду з розгляду вимоги про захист порушеного чи оспорюваного права або інтересу; це право на процес незалежно від його результатів і наслідків, право на отримання судового рішення незалежно від його змісту і характеру.

За своєю структурою право на позов складається з права на пред'явлення позову (право на звернення за захистом) і права на його задоволення (право на отримання захисту). Адже позов буде повноцінним засобом захисту прав та законних інтересів, зокрема, честі, гідності і репутації, тільки тоді, коли у розпоряд-

женні позивача є і право на пред'явлення позову, і право на його задоволення, тобто право на позов в цілому, а не на одну із його сторін.

Дослідження позову як процесуального засобу, яким забезпечується право на звернення до суду з метою здійснення правосуддя, провадилося численними науковцями та втілене в наукових працях Васьковського Є.В., Гуревича М.А., Добровольського А.О., Зайцева І.М., Клейнмана А.Ф., Осокіної Г.Л., Чечота Д.М., Штефана М.Й., Щеглова В.М., Юдельсона К.С. Проте в науці цивільного процесуального права немає єдиного розуміння правової природи позову та єдиного підходу до визначення позову.

Метою дослідження у запропонованій статті є аналіз різних підходів до розуміння правової природи позову та визначення позову як універсального засобу захисту прав та інтересів, зокрема, честі, гідності й репутації.

Захист честі, гідності й репутації, принижених в результаті поширення засобами масової інформації недостовірних відомостей, є ефективним завдяки існуванню можливості звернення заінтересованої особи до суду із позовом про захист її прав. Адже суд покликаний забезпечити захист особистих, соціально-еконо-

мічних, політичних, трудових, інших прав і законних інтересів громадян та організацій, а судова форма захисту займає пріоритетне місце серед усіх форм захисту, існує постійно та має універсальний характер [1]. Судова форма захисту забезпечує реалізацію конституційного права на судовий захист. Пріоритетність та універсальність судової форми захисту прав та законних інтересів визначається наступним.

По-перше, судова форма захисту честі, гідності й репутації — це діяльність судів, що є носіями судової влади (ст. 6 Конституції України). Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (ст. 124 Конституції України, ст. 5 Закону України "Про судоустрій України"), це їх виключна функція, делегування функцій суддів іншим особам, привласнення цих функцій іншими органами не допускається. Суди є незалежними від законодавчої та виконавчої влади. Таке положення суду забезпечує гарантію об'єктивності судів при розгляді будь-яких справ, законності та обґрунтованості судових рішень.

По-друге, судова форма захисту прав максимально пристосована до вирішення спорів, пов'язаних з порушенням, оспорюванням чи можливістю порушення чи оспорювання прав та законних інтересів, оскільки діяльність судів щодо вирішення спорів базується на особливій процесуальній формі, не властивій будь-яким іншим способам захисту. Ця процесуальна форма представляє собою гарантію винесення законного та обґрунтованого рішення у справі, а отже, і захисту прав та законних інтересів.

По-третє, судова форма захисту прав та законних інтересів має

універсальний характер: в судовому порядку можуть захищатися будь-які суб'єктивні права та законні інтереси, в тому числі честь, гідність і репутація, незалежно від особи носія цих прав, способів їх порушення, будь-яких інших передумов.

Судова форма захисту прав та законних інтересів існує та може бути реалізована завдяки існуванню судової влади, носієм якої є суд. Судова влада є особливою формою державної діяльності, що здійснюється в суворій відповідності до процесуального закону та має владний характер: шляхом встановлення обов'язковості судового рішення, дія судової влади поширюється за межі цивільного судочинства, рішення, що набрало законної сили, є обов'язковим для сторін та осіб, що брали участь у справі, та взагалі всіх суб'єктів права, яких це рішення тим чи іншим чином стосується.

Правосуддя є найвищою конституційною формою захисту прав та законних інтересів та основною, домінуючою формою діяльності держави щодо захисту суб'єктивних прав громадян. Суть правосуддя полягає в тому, що в ньому втілюється виключність судової влади в державі та повнота судової влади. В правовій державі, розбудова якої для України є пріоритетним напрямком всієї державної діяльності, правосуддя повинно бути доступним, всі громадяни та організації повинні мати рівні можливості використання судового захисту своїх прав та законних інтересів.

Захист честі, гідності й репутації громадян та репутації організацій був би неможливим без наявності певних засобів порушення процесуальної діяльності суду першої інстанції і діяльності учасників проце-

су, спрямованої на досягнення необхідних процесуальних наслідків. Цивільним процесуальним засобом, яким забезпечується право на звернення до суду з метою здійснення правосуддя у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності й репутації, є позов [2].

Позов є універсальним засобом захисту прав та законних інтересів, що можна обґрунтувати наступним. По-перше, позов може бути застосований для захисту як невизнаних, оспорюваних, так і порушених прав та законних інтересів незалежно від способу їх порушення. По-друге, позов може бути пред'явлений будь-якою заінтересованою особою, захисту в судовому порядку підлягають права та інтереси і фізичних, і юридичних осіб. По-третє, позов є засобом захисту цивільних, сімейних, трудових, земельних, інших правовідносин. При цьому процесуальні норми, що регламентують позовне провадження, є загальними правилами для цивільного судочинства у будь-яких справах: якщо законом не передбачені спеціальні винятки та доповнення, всі цивільні справи розглядаються судом за однаковими принципами та правилами.

Позов, будучи універсальним засобом захисту будь-якого порушеного чи оспорюваного права, є унікальним інститутом цивільного судочинства та фундаментальною категорією української правової системи. Протягом всього часу становлення і розвитку науки цивільного процесуального права серед правознавців не вщухали дискусії щодо визначення поняття позову, його елементів та інших характерних ознак. І на сьогодні всі ці питання залишаються актуальними: чинне законодавство

України не містить легального тлумачення терміна "позов", однак широко використовує позовну термінологію. В теорії цивільного процесу немає єдиного підходу до визначення позову, хоча більшість науковців прагне сформулювати це поняття таким чином, щоб воно відповідало вимогам єдності та універсальності, поєднувалося з іншими позовними категоріями, такими, як право на позов, позовна давність, зміна позову, визнання позову, відмова від позову тощо.

В Римському цивільному праві позову (астіо) надавалося розуміння процесуальної дії, якою особа (позивач, actor) вимагає судового захисту проти визнаного супротивника (відповідач, reus), щоб змусити останнього визнати право, яке стверджує позивач, і відповідно поводитися [3].

В дореволюційній літературі, як і в законодавстві того періоду, позов розглядався у двох значеннях: формальному і матеріальному. У формальному розумінні, як зазначав Є.В. Васюковський, позовом є клопотання, з яким позивач звертається до суду, вимагаючи перевірки і остаточного встановлення правомірності своєї вимоги. В матеріальному значенні, тобто за змістом і суттю, позовом називається сама вимога, яка заявляється в позовному клопотанні [4].

В радянський період та в сучасній літературі в науці цивільного процесуального права виробилося три основні підходи до визначення позову.

Згідно з першою концепцією, позов є матеріально-правовою вимогою позивача до відповідача. Прибічники такої позиції вважають, що процесуальна сторона позову, скарги і заяви однакова, а відрізняє види судочинства лише матеріально-право-

вий зміст, тому позов є матеріальною вимогою позивача до відповідача, яка розглядається судом [5].

У відповідності до другої точки зору, позов має лише процесуально-правовий елемент, а позовом є звернення до суду першої інстанції з вимогою про захист спірного права чи законного інтересу [6].

Третій підхід до визначення позову полягає у тому, що позов розглядається як складне правове явище, в якому поєднуються як матеріально-правовий, так і процесуальний елементи. У процесуальному розумінні позовом є звернення до суду вимога про захист суб'єктивного права чи визнання наявності або відсутності цивільних правовідносин, у матеріальному — звернена через суд матеріально-правова вимога, якою є саме цивільне право, що підлягає захисту [7]. Але погляди прибічників даної позиції певною мірою не співпадали.

Так, А.О. Добровольський визначив позов як вимогу про усунення порушення права або перешкод в нормальному користуванні правом, яка пред'явлена однією особою до іншої для примусового здійснення через суд або інший спеціальний орган і підлягає розгляду в певному процесуальному порядку [8]. В даному визначенні позов розглядається як єдине поняття, але перевага надається матеріально-правовій стороні — вимозі позивача до відповідача. Пізніше такий підхід зазнав критики з боку інших науковців, адже позов — це, перш за все, процесуальний засіб захисту права, і його не можна повністю ототожнювати з матеріальним правом, яке підлягає захисту [9], одночасно визначаючи через матеріально-правову вимогу і сам позов, і предмет позову.

М. А. Гурвич висунув ідею про два самостійні поняття позову: в матеріально-правовому і процесуальному значенні. Позовом в матеріально-правовому значенні є вимога позивача до відповідача, в процесуальному — звернення позивача до суду за захистом права [10]. На наш погляд, такий підхід до визначення позову не відповідає його сутності, адже зі змісту сентенції "вимога позивача до відповідача" виходить, що позов може бути пред'явлений тільки тією особою, яка є учасником спірних правовідносин. А це суперечить нормам чинного цивільного процесуального законодавства, яким встановлене право на пред'явлення позову не лише заінтересованою особою, а й її представником (ст. 110, 115 ЦПК 1963 р., ст. 38, 44 ЦПК 2004 р.), прокурором, органами державної влади та місцевого самоврядування на захист прав заінтересованої особи (ст. ст. 45, 46 ЦПК).

Мета позову як у випадку пред'явлення його особою, що захищає свої права, так і у випадку пред'явлення вимоги особою, що виступає на захист прав та інтересів інших осіб, полягає у захисті порушеного чи оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу способами, передбаченими законом. При цьому позивач, незалежно від того, чиє право або інтерес він просить захистити, посиляється в обґрунтуванні своїх вимог на певну сукупність юридичних фактів, які підтверджують факти поширення неправдивих відомостей, невідповідності таких відомостей дійсності, спричинення майнової чи немайнової шкоди тощо. Оскільки сукупність таких юридичних фактів визначена в нормах матеріального закону, вона не може змінюватися в залежності від того, захисту свого

ЗАХИСТ ПРАВ

чи чужого права (інтересу) просить позивач. Таким чином, і поняття позову не може змінюватися в залежності від того, хто звернувся з вимогою про судовий захист. Позов — єдиний і універсальний засіб захисту як свого, так і чужого права або інтересу.

Щодо підтвердження неправильності визначення позову як матеріально-правової вимоги позивача до відповідача, зверненої через суд, можна подати також інші аргументи.

По-перше, визначення позову як матеріально-правової вимоги позивача до відповідача суперечить сутності такого інституту, як позовна давність. Позовна давність — це строк, протягом якого заінтересована особа може розраховувати на отримання захисту від держави в особі юрисдикційного органу. Якщо позовом є матеріально-правова вимога позивача до відповідача, в такому разі неможливо пояснити існування в цивільному законодавстві положень про правила позовної давності (ст. 256 ЦК), обов'язковість застосування позовної давності (ст. 75 ЦК), переривання строків позовної давності (ст. 264 ЦК), неможливість вимагати повернення виконаного після закінчення строку позовної давності (ч. 1 ст. 267 ЦК).

По-друге, наявність такого правового феномену, як ціна позову, також є доказом того, що позовом є вимога до суду про захист, а не вимога позивача до відповідача. Ціна позову необхідна для визначення розміру державного мита, тобто грошової суми, яка стягується з метою забезпечення відшкодування певної частини витрат держави на утримання і функціонування судового апарату. Вимога позивача до відповідача

не тягне таких витрат, в той час як вимога до суду передбачає необхідність сплати державного мита [11].

Не є адекватним правовій природі позову його розуміння як всієї діяльності позивача, передбаченої цивільним процесуальним законодавством, спрямованої на порушення процесу, обґрунтування належності позивачеві суб'єктивного права та сукупності всіх процесуальних дій і відносин учасників цивільної справи в ході її розгляду [12]. Позов таким чином ототожнюється з цивільним процесом взагалі, з процесуальними правами та обов'язками сторін, з процесуальним порядком подання та дослідження доказів, з процесуальним порядком винесення судового рішення. Позов є тим засобом, за допомогою якого порушується справа в суді, але права та обов'язки учасників процесу, вчинення тих чи інших процесуальних дій та процесуальний порядок розгляду цивільних справ встановлюється не позовом, а цивільним процесуальним законодавством.

Не відповідає сутності позову і таке його визначення як звернення заінтересованої особи до юрисдикційного органу за захистом [13], адже таким чином сфера дії позову обмежується лише стадією порушення цивільної справи про захист честі, гідності й репутації в суді. Позов не вичерпується зверненням заінтересованої особи до юрисдикційного органу, адже звернення — це лише перша сходинка в реалізації права як вимоги про судовий захист честі, гідності й репутації, яка існує аж до виконання рішення про задоволення позову до засобу масової інформації. Крім того, визначенням позову через категорію "звернення" неможливо пояснити існування таких позов-

них інститутів, як право на пред'явлення позову, право на зміну позову, визнання позову та відмову від позову [14].

Не розкриває змісту позову його визначення як вимоги до суду про захист порушеного чи оспорюваного права чи законного інтересу [15]. Прибічниками такої точки зору не взято до уваги, що суд може як задовольнити вимоги позивача, так і відмовити в їх задоволенні. Суд розглядає не вимогу про захист права, а спір, що виник між позивачем та відповідачем, шляхом встановлення, зміни чи припинення конкретних правовідносин, присудження відповідача до вчинення певних дій або шляхом залишення правовідносин у їх попередньому вигляді, якщо суд дійде висновку, що позовні вимоги не обґрунтовані, а право чи законний інтерес позивача не порушені.

З розвитком процесуальної науки поняттю позову приділялося все більше уваги. В юридичній літературі з'являється точка зору, що поняття позову повинно включати в себе те, що вимога пред'являється до суду першої інстанції [16], інакше позов важко відрізнити від скарги чи заяви. Тому позов слід визначати як звернення до суду першої інстанції або іншого спеціального органу, за допомогою якого порушується спір, з матеріально-правовою вимогою до відповідача за захистом суб'єктивних цивільних прав або законних інтересів у встановленому законом порядку внаслідок їх порушення, оспорювання чи внаслідок загрози їх порушення з боку

відповідача [17]. Але при визначенні позову як звернення до суду з метою порушення спору з матеріально-правовою вимогою до відповідача поза увагою залишається та обставина, що такий спір про право, тобто індивідуальний юридичний конфлікт, зштовхування прав, інтересів, прагнень громадян чи організацій [18], виник між суб'єктами матеріальних правовідносин ще до звернення до суду, інформація, що принижує честь, гідність і репутацію позивача, поширена до моменту пред'явлення позову до засобу масової інформації. Крім того, в суді порушується не спір, а цивільна справа, відкривається провадження у справі [19].

На підставі проаналізованого вище можна запропонувати наступне визначення позову як інституту процесуального права, як засобу судового захисту честі, гідності й репутації: **позвом є звернена до суду першої інстанції вимога заінтересованої особи, що впливає зі спірних матеріальних правовідносин, про здійснення правосуддя у цивільній справі на захист власних порушених чи оспорюваних прав та законних інтересів чи прав та законних інтересів інших осіб.**

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що позов як один із найважливіших інститутів цивільного процесуального права та фундаментальна категорія української правової системи, не дивлячись на значний інтерес з боку науковців та тривалу історію існування, потребує і подальших досліджень. ◆

Список використаних джерел:

1. Чечот Д.М. *Суб'єктивне право и форми его защиты*. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. — С. 53.

ЗАХИСТ ПРАВ

2. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. зал. — К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2005. — С. 320.
3. Система Римського громадянського права. Профессора Бернского университета Барона. — К., 1888. — С. 123.
4. Васьковський Е. В. Курс громадянського процесу. В 2 т. — Том 1. — М.: Изд-во Бр. Башмаковых, 1913. — С. 592.
5. Кострова Н.М. Теорія і практика взаємодія громадянського процесуального і сімейного права. — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовського ун-та, 1988. — С. 22; Лапін Б.Н. Громадянсько-процесуальний аспект застосування права // Правознавство. — 1980. — № 2. — С. 61, 64.
6. Щеглов В.Н. Иск о судебной защите гражданского права. — Томск: Изд-во Томского ун-та, 1987. — С. 17; Совесткое громадянское процесуальное право / Под ред. К.С. Юдельсона. — М.: Юр. лит, 1965. — С. 199—200; Логинов П. В. Понятие иска и исковая форма защиты права // Сов. государство и право. — М., 1983. — № 2. — С. 100.
7. Чапурский В.П. Громадянський процес. — М.: Юр. изд-во Мин. Юстиции СССР, 1948. — С. 158 — 159.
8. Добровольський А.А. Исковая форма защиты права. — М.: Изд-во МГУ, 1965. — С. 29.
9. Клейнман А.Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процесуального права. — М.: Изд-во МГУ, 1967. — С. 31.
10. Гурвич М.А. Право на иск. — М., 1949. — С. 145.
11. Осокина Г.Л. Иск. Теория и практика. — М.: Городец, 2000. — С. 24.
12. Гальпер Е.С. Иск как процесуальное средство судебной защиты прав в советском громадянском процесу: Автореф. дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.03. — М., 1955. — С. 2.
13. Гурвич М.А. Учение об иске (состав, виды): Учебн. пособие. — М.: РИО ВЮЗИ, 1981. — С. 5—6.
14. Осокина Г.Л. Иск. Теория и практика. — М.: Городец, 2000. — С. 25—27.
15. Щеглов В.Н. Названа праця. — С. 17; Чечот Д. М. Названа праця. — С. 69.
16. Чечот Д.М. Названа праця. — С. 53.
17. Пашук А.Й. Позов у радянському цивільному процесуальному праві. — Львів, 1971. — С. 5.
18. Зайцев И.М. Громадянское процесуальное право // Громадянський процес России. — М.: Юристъ, 2001. — С. 11.
19. Штефан М.Й. Названа праця. — С. 321.